

Třebaže biografie Kosmy Pražského nabízí lákavé fabulační možnosti, ve Vančurových Obrazech jen tu a tam probleskne ve vzpomínce a z dálky. Vančurův Kosmas je starý kanovník u sv. Víta, "lovec příběhů a člověk bez přestání se chystající napsat kroniku své země", a do jeho života zasáhnou už jen dvě události, smrt paní Božetěchy a po ní pozdě, ale přece nalezená družnost s učenými vrstevníky Šebířem a Brunem.

Vančura nadřadil epičnost nad fabulaci - podle vlastního rozlišení "určitý způsob koncepce, skladby a řeči" nad "souvislost skutků nebo dějů, které skládají příběh" /1932/ - a vyprávění soustředil ne ke Kosmovi, nýbrž ke Kronice. Přesněji: ke vznikající Kronice, k dílu, které vypisuje začátky země a samo je na počátku zrodu. "Jářku, napsal jsem zatím Dějiny doby nejstarší," svěřuje Kosmas Šebířovi a Brunovi, než jim začne předčítat první stránky. "Dějiny doby nejstarší" se zčásti kryjí s prvními třinácti kapitolami latinského spisu historického Kosmy, obsahujícími "senum fabulosa relatio", ale nejsou s nimi totožné. Jejich podoba i celková orientace díla, kterou předznamenávají, jsou dosud v pohybu. Začátek Kroniky, který čte Vančurův Kosmas přátelům, obsahuje pohanské pověsti o původu země - ne však ještě celou "senum fabulosa relatio" - a dvě stránky věnované sázavskému klášteru. Na naléhání přítele Šebíře, který chtěl "čísti o opatech slovanského obřadu a dále o dílech slovesných a o všem, co bylo vyrobeno mezi zdmi řečeného kláštera", ~~na~~ Kosmas, zdržovaný oficiální autoritou církve, podmiňuje svolí, že

tyto dvě stránky rozšíří - že vynechá "každou zmínku o Sázavě, když se podaří nalézt člověka, který v tom klášteře žil a který je hlupák a který je povahy nízké a který hudlaří ve věcech jazyka", ale bude-li svědek, jehož naleznou, "ušlechtilý a krásný a znalý těch věcí, kterým ■■■ v našem sporu se přičítá důležitost", rozšíří naopak stať a pojme do svého spisu "obšírná vypravování". Je to náhoda nebo osud - "prozřetelnost", říká Šebíř -, kdo poté přivede do kapitulního domu jednoho z rozehnáných slovanských mnichů zlumpačelého bídou a ukáže tak na spornou část díla prstem. Šebířovi nezbyvá, než aby sám, s těžkým srdcem a "na věčnou škodu", vyjmul z Kroniky dvě stránky, jejichž rozšíření si přál; nicméně než to učiní, vyžádá si aspoň svolení, aby je nemusel roztrhat, ale mohl si je odnést a přechovávat je.

Motiv cyrilometodějské tradice zarážel historiky, kteří autorovi Obrazů dodávali materiál, svou smělostí. "Třebas jsme názorově nepřisahali na samospasitelnost zkamenělých historických faktů, cítili jsme se někdy nesví ve svobodné říši básnické obrazivosti," přiznal jeden z nich /J. Charvát/ a druhý /V. Husa/ uvádí mezi "ústupky", které dělali básníkovi, právě Šebíře, pojatého bez opory v pramenech jako skrytého přívržence slovanské liturgie /Panorama 1939/. "Kolikrát jsi zarmoutil historiky, kteří s tebou pracovali?" ptá se "povídkář Obrazů z českých dějin" ve fiktivním rozhovoru Autor zpovídá autora /1939/. "Často," zní odpověď. "Vrátili mi Svatého Václava a potom Břetislava a dále Kosmu a vposled velmi důrazně Selského knížete. /.../ Byla s tebou nepříjemná práce. Máš aspoň patřičný respekt před doklady? - Mnohdy jen naoko. Jsem totiž přesvědčen, že píšící lidé vyjadřují více svůj vztah k předmětu,

o němž se mluví, než sám předmět. /.../ Nakonec tedy jakýsi relativismus, ne? - Kdežby, chci říci, že skutečnosti se pohybují proti sobě a že se jejich poměr mění a že za tohoto životního pohybu jsou nejdůležitější právě označené vztahy a proměna těch vztahů."

Pokud si Vančurovi spolupracovníci představovali, že autor Obrazů bude beletrizovat historické prameny a výklad historických faktů autorizovaný vědou, museli se nutně někdy cítit nesví. Básník však rozuměl svému úkolu jinak. "Věda," čteme v úvaze otištěné teprve z pozůstalosti /1947/, "se zmocňuje nějakého neznámého jevu a hledí jej popsat, vyložit a zařadit do soustavy, která byla již zbadána a určena. Věda tedy - jak zní její termín - chce určitý jev normalizovat, zbavit záhadnosti a učinit z něho věc známou. Umění si naproti tomu počíná právě opačně. Umění vytrhne nějaký jev ze souvislosti známé, obvyklé či normalizované a učiní jej svými prostředky zajímavým, zvláštním a třeba tajemným. Je-li tedy snahou vědy určitou věc normalizovat, je v povaze umění, aby své obsahy ozvlášťovalo či aktualizovalo."

K aktualizaci Kosmy vzpomínkou na sázavský klášter byl dostatek podnětů. "Slyšel jsem zvonit o byzantské orientaci a o byzantské vzdělanosti knížete Václava," poznamenal Vančura v souvislosti s Obrazy. Neslyšel zvonit jen o ní a teprve v době, kdy začal psát Obrazy, dávno předtím slyšel zvonit o cyrilometodějské tradici vůbec. K tomu, abychom si uvědomili, jak živá byla ve třicátých letech tato problematika i mimo naukové dění, které pracemi V. Chaloupeckého, R. Jakobsona a jiných navazovalo na geniální podněty Josefa Pekaře, stačí nahlédnout do Šaldovy úvahy O smyslu literárních dějin českých /1936/. Šebíře, který schraňuje církevněslovanské rukopisy, a Kosmu, který je,

i když nelze k slovanskému písemnictví, pro přítele sbírá, lze s dost velkou pravděpodobností spojit s působivou tezí Vančurova přítele R. Jakobsona: "Cyrilometodějská tradice trvala v českém království jedině ve formě aktuální vzpomínky a domovem té tradice nebyly 'úkryty a lesy', nýbrž např. knihovna biskupů pražských a latinské kostely" /Slovo a slovesnost 1936/.

Cítil-li však Vančura potřebu vsunout do svého Kosmy vzpomínku na slovanskou církev, tedy ani jako básnickou licenci, ani jako motiv vzatý zvenčí. Jak sám vyznává ve zmíněném rozhovoru autora s autorem, přemýšlel při psaní Obrazů o tom, že "přemnohý čin bývá výslednicí síly protivné" a že se "osobnost často stává průsečíkem nejrůznějších tendencí"; Kosmova tendenčnost, Kosmovo zaujaté zamlčování cyrilometodějské tradice, nepřímá dokazující, že památka slovanské církve byla ještě živá, se Vančurovi zjevně kladla jako epický problém. To, co bylo pro jeho odborné spolupracovníky problémem historických dokladů, bylo pro něho problémem slovesného tvaru, a to, co se historikům jevilo jako básnickova volnost, byla ve skutečnosti básnická logika.

Na rozdíl od cyrilometodějské tradice překvapuje ve Vančurově Kosmovi představa ústně tradovaných pohanských pověstí.

V. Tille napsal už v roce 1905 o Kristiánovi a Kosmovi, že "všechna ta jejich 'fama' a 'senum relatio' pro nejstarší pohanskou dobu je pouhý stylistický obrat, ne důkaz o staré ústní tradici české", a třebaže měl odpůrce ve V. Novotném, který hájil aspoň částečnou reálnost ústní tradice, převládl díky řadě jeho studií názor, že Kosmas konstruoval domněle pohanské pověsti z antic- kých a středověkých pramenů. Od Vančury by se dal proto čekat postoj skeptického vzdělance. Ale skeptický vzdělanec není ku-

podivu Vančura, nýbrž jeho Kosmas. Zkazky, které slyší vyprávět, pokládá za zkomolené příběhy antických básníků, které se mezi lid dostaly z úst nějakého učeného kněze nebo tak, že "přepisovači a lidé hrubých duší semelou páté přes deváté a že to vykládají někde po krčmách"; termínem moderní etnografie by se řeklo, že je vysvětluje jako "gesunkenes Kulturgut", pokleslé kulturní bohatství. Teprve Šebíř nahlodá jeho skepsi míněním, že jsou dva zdroje vědomostí a že "prvý, lepší a zajímavější, vyvěrá z lidské paměti", a po dlouhé rozmluvě "jak o spisech latinských, tak o řeči, která jde od úst k ústům", ustupuje v Kosmovi jistota latinského vzdělance, který vše odvozuje z klasických autorů, přemítavému tušení neznámého společného pramene: "Kdyby tak svatý Lukáš a ostatní svatí evangelisté popřáli někomu jen drobet svého umění, /.../ mohl by ty věci vytroušené ze spisů přivésti jednou zpět do hnízda. Mohl by je snadninko pochyťat, jako se chytají křepelky."

Kde se to u Vančury vzalo? Není to sice jasné na první pohled, ale také není třeba hledat daleko ani složitě kombinovat. O. Králík hádal správně, když ve své poslední knížce nadhodil vliv Z. Kalandry: "Kalandra a před ním /ale nikoli asi bez jeho vlivu/ Vl. Vančura zpopularizovali představu kronikáře Kosmy, který v poslední chvíli zachycuje zbytky pohanských tradic v Čechách /.../." Kalandra opravdu Vančuru ovlivnil; ne ovšem knihou České pohanství /1946/, ale článkem Kosmas a Kristián o původu státu, otištěném ve sborníku Dějiny a přítomnost /II, 1, 1938/, orgánu Historické skupiny vydávaném v Družstevní práci. Předjal v něm rozsáhlou polemiku s Pekařovou obranou pravosti Kristiánovy legendy jako díla 10. století, která vyplňuje první díl Českého pohanství - ze srovnání nejstarších pověstí

u Kosmy a Kristiána vyvodil závěr, že Kristián je tomistická korektura augustinovského pojetí Kosmova, která nebyla možná před rokem 1260 -, a zároveň se pokusil o rehabilitaci ústní tradice v Kosmovi, s níž stojí a padá druhý díl jeho pozdějšího spisu. "Kronikář z vyšehradské /sic!/ kapituly," píše Kalandra, "se přímo dovolává lidové tradice. Ovšem, té jeho *senum fabulosa narratio* nechtějí dnes věřit historikové, kteří si dali imponovat tím, že rozeznali v jeho líčení stopy klasických i středověkých básníků a analogie k mýtům vzdálených starých národů. Nepatřili snad k těm Kosmovým 'starcům' také Ovid a Sedulius? Nepopsal snad Reginon skytský pravěk podobně jako Kosmas pravěk český? Což se tu nenajdou prvky z pověstí Alamanů či Vandalů? A nejsou zde patrné obdoby k řeckému bájesloví? - Jsou, zajisté, jen slepý by to všechno mohl nevidět. Ale jen velmi nenáročný badatel se může spokojit těmi několika drobkami analogií, aniž se ohlédne po dalších, a hlavně: aniž si položí otázku, nepatří-li snad všechny ty po světě roztroušené kaménky k nějaké ucelenější, velké, společné mozaice. V Kosmově českém předhistorickém 'románu' nacházíme elementy podobný^{ch} 'románů' mnoha jiných národů a mnoha jiných dob: co však jsou všechny ty romány dohromady? Jsou jediným románem v různých vydáních: vše-
lidským románem o původu státu."

Husa, Charvát a Pachta, kteří byli za ideové patronace J. Slavíka spolu s V. Čejchanem vůdčími představiteli Historické skupiny, se při své spolupráci s Vančurou nepochybně Kalandrovým stati dovolávali, jistě i proto, že byla jedním z nemnoha konkrétních badatelských výsledků, jimiž se dva ročníky jejich sborníku, z větší části zaplněné obecně metodologickými úvahami,

mohly vykázat. Ale nehledě k tomu, že jako předseda redakčního kruhu Družstevní práce ani zvláštního upozornění nepotřeboval, chopil se asi Vančura tohoto podnětu především z vnitřních pohnutek. Vančurovo české pohanství i jeho cyrilometodějská tradice mají společného jmenovatele: touhu přivést věci zpět do hnízda, o které mluví Kosmas s Šebířem. U autora Obrazů byla ta touha starého data: "Nadarmo se neříká, že ráj byl na Východě. Dodnes jsou tato místa blíže nebi a zázrakům, neboť věci a vlastnosti uložené blízko počátku zachovaly si odlesk zrodu, příbuznost a příčina jest jejich potřebou, zatímco Západ mele cizorodé zboží z důvodů spotřeby" /1921/.

Tradice slovanské liturgie byla ovšem v tomto ohledu jen přídatná; hlavní úlohu při vzniku Kosmy sehrála představa doznívajících pohanských pověstí. Co rozezněl Kalandra svými pohanskými mýty, objasnil Vančura nepřímo nedlouho poté, kdy vyšel první díl Obrazů: "Letitá a krásná fráze uvádí, že knihy jsou pokladnicemi a cisternami hodnot. Je to zajisté pravda, ale přihlédneme-li k působení literárních děl na společnost, jeví se nám písemnictví spíše jako proud zaznívajících z času do času, jako souvislost, jako spojení věcí starých s mladostí, která se věčně obnovuje. U vědomí nepřetržitého literárního díla pociťujeme pak, že přítomnost je vrcholík čeření, které se táhne do veliké dálky. Pociťujeme, že každý nový básnický tvar je příd i zdroj síly, která neumírá. /.../ Chceme, abychom skrze živá slova básníků naší doby byli se všemi údy národa účastni tvorby, která počíná daleko před hranicí paměti a která je jazykem a duší svého lidu a která je jeho dějinami nejvlastnějšími a přítomností nejvlastnější a která bude věčná" /1940/.

Lze-li si Vančurova Kosmu těžko představit bez vlivu Z. Kalandry, netvoří na druhé straně tento vliv nic, co by u Vančury nebylo už dřív. Probouzí jen staré básníkovy sklony, myšlenkové i citové, a pomáhá zhmotnit je v epickém útvaru. Dvojí linie vypravování - o Kosmovi, Božetěše, Šebířovi a Brunovi, zalitých světlem vzdělanosti, která pozdvihuje neuvědomělé bytí k individualizovanému životu, a o příhodách přechovavačů starých zkazek, kteří jsou nesení proudem prosté a pouhé existence - se sbíhá ke vznikající Kronice, aniž směřuje k nějakému vyústění. Budeme-li číst Kosmu jako "určitá kritika", o níž Vančura napsal, že "rozumí doposud básni či próze jako sdělování myšlenek, stavů a událostí, jejichž sled směřuje ke konci, který učiní zadost jedné z idejí" /1932/, nebudeme si s ním vědět rady. Nemá hlavní myšlenku, nejde v něm o pohanské pověsti ani o evokaci sázavské tradice přežívající ve zbytcích na počátku 12. století, nejde o trojí typ vzdělance zastupující trojí orientaci vzdělanosti ani o život anonymních představitelů lidových vrstev, a dokonce nejde ani o historicky fixovanou Kosmovu kroniku. Nejde o žádné "zprostředkování zpráv", ale o slovesné dílo v proudu času. "Ani Kosmas ani Šebíř nemohli krátce vypovědět nic jedinou větou, ale zdálo se jim, že kdesi uvnitř jejich bytostí leží vřetenko slov či nekonečné řeči, jež může obsáhnouti vše, co je hodno lásky a co rudne vášněmi a co se rdí citem a co zní skutky. Zdálo se jim, že svět vypravuje a že oni jsou ústy toho světa. Zdálo se jim, že časy staré se přelévají do doby novější, zdálo se jim, že skutky knížat lze navlékat na tkanici vypravování, zdálo se jim, že slovo způsobuje, aby strom rozkvétal a stál ve své nádheře."

Kosmovi a Šebířovi je sedmdesát let, ale "touha a ustavičná

bdělost" je činí mladými. Kdesi v dálce se tají dávný, a přece přítomný záměr - Šebíř po přítelově návštěvě v Mělníce vzpomíná na "lutyšskou školu magistra Franka a na dva žáky, kteří těkající rozkvetlými loukami rozmlouvali o kronice, kterou buď jak buď jednou napíší". Když Kosmas začíná zachycovat písmem pohanskou ústní tradici, je to motivováno tímto dávným záměrem, ale epikurejskému milovníku klasických básníků, který zároveň dychtivě poslouchá příběhy jdoucí "od úst k ústům", objevuje úběžník života i slovesné tvorby teprve blízkost smrti, rozdmýchávající s novou silou plamen lásky. Paní Božetěch^a umírá a Kosmas se nutí do žertů, aby ji rozveselil: "Krčil nad sebou rameny a mluvil dál a dál, nalézaje v příbězích všechnu lásku a všechno lidské štěstí. Paní Božetěcha mu odpovídala zářivým pohledem. I viděl, že je stále krásná. Viděl, že čas je jako mošna almužníkova, která se otvírá, když na ni zaklepe prst milosti. Viděl, že je jako povětrí, kterým sytíme svou hruď a které vydechujeme a které se čistí, aby znovu bylo vdechnuto." Smrt paní Božetěchy učleňuje Kosmův život i historii vzniku Kroniky jako césura; vytrženo z historické Kroniky české a krásně aktualizováno, vytane Kosmovi na mysli nějaký měsíc později dvojverší "Když jste si pohráli dost, když dosti jste jedli a pili,/ vzhůru, již Venuše zlatá vás zvučnou polnicí budí."]

Zkušenost, vzdělání, intuici a imaginaci, z kterých Kosmas těžil, prohlubuje láska, prázáklad života. Čteme-li o Kosmovi a Šebířovi, že "to, co táhlo myslí těch dvou přátel, bylo jakési dychtění, jakýsi proud citu a proud vůle, který zvedá věc jednu a klade ji na místo věci jiné a činí ji velikou a druhou věc umenšuje tak, aby přišel ke cti souvislý záměr, a zároveň

tak, aby ten záměr zněl dobře v řadě slov", rozpoznáváme pokračování úvah, které autorovi Obrazů ležely v hlavě už před lety. "Znovu musím tvrditi, že literatura je svébytná disciplína, nezávislá na vlivech filozofických, náboženských a jiných. Tvoří jen z elementárních sil života, zkušeností, imaginace a odborného vzdělání. Přízvuk, barva a orientace těchto slovesných tvarů je přirozeně odvislá od prostředních a je, chcete-li, tendenční, neboť v tomto smyslu je tendenční každé tvrzení. /.../ Současné umění směřuje k ryzosti poezie. vzdaluje se stále více sféry racionality a ideologie, obracejíc se k intuici a představivosti" /1931/. A jinde: "Umění je organizace práce a materiálu. Jeho nejvlastnější snahy se týkají tvaru; může tedy býti poznáváno jenom ze studia formy a struktury" /1932/. Toto nazírání na slovesnou tvorbu se nezměnilo; tím, že se v jeho ohnisku ocitl erós, dostalo jen další rozměr.

"Tvar, forma," napsal Šalda, "rodí u Vančury skutečnost doslova a do písmene. Vezmi určitý vymezený prostor, zaplň jej úplně a beze zbytku tvarem, a zrodil jsi skutečnost; ovšem, je to skutečnost mravně indiferentní, rozmarná, divoká, nespoutaná ničím než právě uměním." Nepřestalo to platit ani v období Obrazů. Pohanské mýty nejsou ve Vančurově Kosmovi motivovány ideologicky, právě tak není motivována ideologicky ani důvtipná cyrilometodějská interpolace. Nejde o obhajovu lidové tradice nebo o problém západní a východní kulturní orientace, jde o věci, které jsou "uloženy blízko počátku" a které si zachovaly "odlesk zrodu". Jde o ně proto, že přítomnost je v Kosmovi pochopena jako "vrcholík čeření" a vznikající Kronika jako "příd nesmírného pohybu", a jsou pojaty jako epický problém. Každá

z obou linií děje a každá z postav představuje určitý skladebný princip; z jejich rozvíjení v čase a prostředí povstává tvar, který není statický, nýbrž dynamický, a z tohoto tvaru skutečnost, která není jednoznačná, nýbrž mnohoznačná. Jakmile začneme dynamický tvar převádět na statickou formuli, uniká nám; jakmile začneme v mnohoznačné skutečnosti hledat jediný životní obsah, přestaneme si s ní vědět raďy. Co si počneme například s plachým magistrem Brunem, který roste do neokázalé velikosti a lidské jímavosti, postavíme-li proti němu jako ztělesnění "rabelaisovského ducha" a Vančurovu hlásnou troubu krevnatého Kosmu?

To netíží vykladače, kteří, poklepávající Vančurovi pochvalně na rameno, vidí v Kosmovi a v Obrazech odvrát od svébytné slovesné tvorby k ideologii a tendenčnosti. Ironický básníkův úsměv provází jejich počínání: "Pánové si ~~prohlašují~~ žádají, aby v zábavném rouše románovém přicházely na svět úvahy a obrázky naší velikosti ■ či bídy" /1932/. Česká literatura a české umění vůbec opětovně doplácí na to, když do nich v těžkých dobách proniká přesvědčení, že je třeba odložit vlastní umělecké úkoly ve prospěch takzvané angažovanosti. Vančura naopak zůstal věrný sobě a svému pojetí slovesnosti; způsob, jímž zpřízvučnil "české pohanství", ukazuje, s jakou důsledností. Jeho Kosmas, psaný jako celé Obrazy v hektickém tempu a v úzkosti o osud národa, je projevem neotřesené víry ve smysl umění.

Kdo nevidí v Kosmovi Vladislava Vančury "průzračný lidový humor", ale složité tkanivo spředené zázračnou mocí slova, stěží

se zprostí obavy, nedupe-li po tomto tkanivu v okovaných botách. Protože však ut desint vires, tamen est laudanda voluntas, bu- diž mi přece dovoleno připsat toto rozjímání Vančurovu vydava- teli, který léta pečoval o básníka Obrazů jemnou rukou a nadto ještě chránil jeho památku před literárními lupiči a kterého také "touha a ustavičná bdělost" činí mladým.

J a n L e h á r

Epirisma, který je typickým prokem Olbrachtova talen- ta, který ovlivnil iánrovou skladbu jeho díla. Vedle příleži- tostných básnických pokusů a raných povídek orientovaných k prostředí měšťanských rodin se v něm začíná uplatňovat tendence zachytit život v jeho rozparnosti a pohybu bezpro- středněji než umožňoval iánr autora sice metodicky vedený k životní epirisi a k následně objektivně pohledu, významy však přesto silně poádávky tradiční prezaiské fabulace. By- lo to prána o tom, jak v dalším vývoji své prózy Olbracht popíral vazby tohoto rozvíjení a "vyřešení" fabula - v po- vídkách jak se Zlých smotání a v románů žánrů nejzřejmější- sáznou nejednoznačností a "neodhodlaností" epického díla. Zároveň se však v jeho díle formovala i smutná lí- ste práci sdružující od systematické prózy k iánru sdružujícímu sáznou bezprostředního sdánu a formulaci osobního stanovis- ka, dává s racionální analýzou, jedinečným sdánu a lyrickou